

компетенції церковних установ і їхнє втручання у приватне, неофіційне (шлюбно-сімейне) життя мирян. Тому одним із джерел його регулювання стала церковна документація – рапорти, інструкції, промеморії.

Уважаємо, що вихід у світ рецензованої праці стане помітною подією в науковому житті, а сама книга буде корисною для науковців-істориків, студентів, і всіх, хто цікавиться минулим.

Водночас рецензована монографія не позбавлена певних зауважень. Зокрема, аналізуючи вплив канонічного і світського права на шлюбно-сімейні відносини, варто було б детальніше проаналізувати роль звичаєвого права у регулюванні процесі укладання і розірвання шлюбу. Доречним було б і те, якби авторка зіставила дані джерел різних видів, зокрема, духовних судів і даних метричних або сповідних книг. Однак це не знижує загальну позитивну оцінку рецензованої монографії, яка є оригінальним і завершеним дослідженням.

Урешті-решт монографія не ставить крапку в осмисленні проблеми, а, радше, окреслює нові горизонти наукових пошуків та дає імпульс для подальших наукових розвідок.

О. М. Ігнатуша

[РЕЦ.]: ІВАНИЦЬКА С. Г. УКРАЇНСЬКА ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЙНА ЕЛІТА: «КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ» (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.). – ЗАПОРІЖЖЯ: ПРОСВІТА, 2011. – 452 С.

Сказати, що сучасна українська історіографія чимало уваги приділяє дослідженню національних еліт, в тому числі й об'єднаних партійним членством, – не сказати нічого. Кількість різномісних публікацій останнім часом зростає лавиноподібно. Наскільки історія формування, рекрутування кадрів, діяльності, взаємостосунків, ідейного спрямування та програмного забезпечення усіх без винятку партій, окрім РСДРП(б) – РКП(б) – ВКП(б) – КПРС, перебувала поза сферою наукового інтересу в радянські часи, настільки нині вона є затребуваною. Інша справа, що якість досліджень інколи вимагає кращого.

Річ у тім, що до аналізу непролетарських, тим паче національних партій, переважно підходять з параметрами, відпрацьованими у форматі історії КПРС. Ці мірки, як прагнула довести Авторка рецензованої книги, принципово не придатні для з'ясування сенсу існування таких партій як УДП, УРП, УДРП чи УПСФ. Останні формувалися відповідно до європейських зразків і стандартів, ніколи не ставили перед собою, кажучи сучасною мовою, глобальних цілей... Проте краще надати слово дослідниці, яка в передмові чітко сформулювала своє бачення ролі партійного активу: «...змальовуючи в своїй уяві контури «українського проекту», ці люди у своєму поступуванні керувались раціональними міркуваннями, сповідуючи тактику «малих справ» у ім'я «великої мети», не переступаючи через «межі можливого», не впадаючи в утопії чи антиутопії. Просто, відповідально й совісно своє «діло робили». Кожен – на своєму місці, у межах сил, таланту, здоров'я та літ, одмірених долею... Словом, «творили» всі сфери української модерної культури, включаючи культуру політичну, в ім'я нації, що народжувалась» [с. 13]¹. Уже в цих словах криється дещо відмінний від багатьох попередників підхід: проглядається інтерес не до партійних програм, статутів, а насамперед до людей, наділених почуттям відповідальності перед своїм народом. Саме по цьому шляху й пішла Авторка, згрупувавши членів однієї партії у колектив і дослідивши останній під кутом зору: чи партійність давала шанс на приналежність до еліти.

У результаті маємо «колективний портрет» партії – хай не могутньої, успішної, славної своїми звершеннями, але неймовірно привабливої, необхідної, як життєстверджуючий фермент для нормального функціонування громадянського суспільства і громадської думки, політико-партійної сили. Вона зійшла з історичного коню, і це місце залишилося порожнім... Подальша історія українського народу засвідчила, як бракувало людей, подібних до тих, хто створив партії ліберально-демократичного спрямування, а сьогодення незмінно підтверджує цей висновок. Разом з тим необхідно підкреслити, що вузькі місця, прорахунки, помилкові кроки, притаманні вищезазваному рухові, теж не обійдені. Авторка намагалася бути максимальною об'єктивною, але її щире захоплення провідними постатями очевидне. У «Слові редактора» професор Ф. Турченко слушно відзначив властиві дослідниці пристрасність, співпереживання, емоційність [с. 9]. Можливо, з точки зору академічної науки – це видається надто індивідуалізованим підходом, але, на нашу думку, риси, притаманні даному дослідженню, виправдовуються і специфікою матеріалу, і привабливістю персоналій, котрі, як не дивно, досить часто випадали з поля зору науковців саме як однодумці.

Варто зупинитися також на «методологічних орієнтирах» даного видання. Авторка задекларувала свою позицію щодо цього дражливого питання чітко й однозначно: «щодо з'ясування місця і ролі ліберально-демократичної еліти в процесах націєтворення, найбільш адекватними для нашого дослідження вважаємо модерністські версії націогенези українців, що знайшли своє обґрунтування, насамперед, у працях

¹ Тут і далі посилання на рецензовану працю.

Б. Кравченка, Р. Шпорлюка, П.-Р. Магочія, Я. Й. Грицака, Г. В. Касьянова, С. Єкельчика» [с. 30]. Її позиція вдало корелює з епіграфом, запозиченим із інтерв'ю Я. Дашкевича. Видатний український історик зробив акцент на неможливості мати «об'єктивну історію» без знання фактів [с. 3]. Взагалі сам ряд авторів епіграфів – Т. Шевченко, П. Стебницький, А. Ніковський, С. Єфремов, Я. Дашкевич – виглядає вельми символічно: ліберально-демократична еліта переконливо і логічно монтується у духовну історію України.

Відтак рецензоване видання, що побачило світ завдяки фінансовій підтримці Канадського інституту українських студій Альбертського університету (з Вічного фонду українознавства ім. д-ра І. Іванців і д-ра М. Мисько-Іванців), стало вагомим внеском і у вивчення історії національного партійного руху загалом, і в біографістику України зокрема. Варто наголосити також на тій обставині, що Авторка здійснила глибоке обстеження наукової літератури по регіонах України і виявила чимало публікацій, дотичних до обраної нею теми. Такий підхід сприяв систематизації розрізнених праць, виявлення нових фактів, зрештою, суттєво розширив наші уявлення щодо ареалу поширення ліберально-демократичного руху. Власне біографічні розвідки тісно переплітаються із присвяченими аналізу історії попередниць УДП, УРП і УРДП та самих партій, значними за обсягом статтями. Вони насичені добре впорядкованим інформативним матеріалом, забезпечені переконливими висновками, які засвідчують наступність і послідовність дій речників національно-визвольного руху.

Ми нарахували 29 (деякі з діячів розглядалися у двох публікаціях) персоналій, які стали об'єктом дослідницького інтересу; 23 статті увійшли до виданої у Росії за редакцією проф. В.В. Шелохаєва енциклопедії «Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века» (Москва: РОССПЕН, 1996). Безумовно, це яскраві і непересічні, незрідка навіть видатні особистості, кожна з яких заслуговує на серйозне історико-біографічне дослідження, а дехто вже й дочекався на них. Кожний нарис, окрім ґрунтовного викладу біографії, скомпонованої на основі ретельного вивчення джерельної бази, має додаток у вигляді списку праць персоналій та літератури про них. Оскільки довідки готувалися на початку 90-х рр. минулого століття, то, звичайно, в подальшому література потребує оновлення.

У невеликій за обсягом рецензії ми змушені абстрагуватися від особистих рис, неповторних доль громадських діячів, щоб проаналізувати деякі важливі, на нашу думку, риси колективного портрета ліберально-демократичної партійної еліти України, як вони відтворені у роботі С. Іваницької.

Авторка цілком слушно наголосила на кадровому характері партії [с. 153], що означає, очевидно, домінування ідейних і духовних пріоритетів над кар'єрними чи тим більше матеріальними міркуваннями. Як добиралися ці кадри? У літературі про громадський рух (і дослідниця теж наголошує на даній рисі [с. 69, 112]) завжди підкреслювалася прискіпливість, з якою підходили до нових членів: обов'язкова згода всіх присутніх, суворі вимоги до моральних якостей неофіта, глибини його переконань. Це виключало, з одного боку, провокаторів, випадкових людей, зрадників, а, з іншого, громадівиці мали всі підстави довіряти одне одному. Ідейна і моральна близькість згуртовувала їх, що певною мірою компенсувало незначну кількість членів. У цьому сенсі цікавими виглядають міркування одного з лідерів Одеської громади Л. Смоленського, доречно наведені у рецензованій праці. З точки зору цього заслуженого діяча – головним для українського відродження була навіть не праця, а «саме вже існування Громади» – консолідація однодумців довкола високої, хоча й далекої мети [с. 114]. Конкретні ж кроки в напрямку до її реалізації не давали організації перетворитися у заостенілу, нечутливу до потреб часу структуру. Очевидно, що подібна настанова збереглася і при трансформації громадського руху у партійний.

Практично всі його учасники мали вищу освіту, багато хто з них уже відбувся як науковець, педагог, юрист, літератор, журналіст. Партійна робота не сприяла їхній кар'єрі й зростанню матеріального добробуту, але давала щось значно більше, вона вдовольняла характерну для інтелігенції середини XIX – початку XX ст. потребу: діяти в ім'я народу, для його блага. Про спокутування «провини перед народом» написано вже чимало, але якими б мотивами не спричинялася ця «муравлина праця», вона об'єктивно і суттєво сприяла формуванню нації. Більше того, поза нею, як довели відомі вчені – теоретики націєтворення, цей процес неможливий. Якщо, прочитавши працю С. Іваницької, потрібно було б визначити головний об'єднавчий стержень, на котрий нанизувалися усі великі й малі справи виокремленої й проаналізованої «еліти», то це й буде національний інтерес, національна ідея, праця заради нації.

У роботі йдеться і про характер з'їздів, нарад, зустрічей – на квартирах провідних діячів під виглядом вечірок, святкування родинних свят тощо [с. 89]. Важливо усвідомити, що тоді не існувало президії та просторово й конвенційно відокремленого від неї залу, присутні в якому могли висловлювати свої думки тільки в жорстких рамках стилю «Хай живе!» Як показують різні телеканали, нинішні партії вперто тиражують ці кліше з'їздів КПРС. Але це не означає, що завжди було так: стосунки між членами невеликих партій будувалися за іншим принципом, в основі якого лежали взаємодовіра і єдині базові цінності. Це не виключало запеклих дискусій, розходжень, конфліктів, зрештою, непорозумінь. Проте найбільш далекоглядні члени партії воліли не робити їх надбанням громадськості [с. 254] не тільки тому, що не хотіли виносити «сміття» на люди, але, очевидно, розуміючи скороминущість конфліктних ситуацій. І само собою, відхід від партійної діяльності не означав адміністративних санкцій аж до арешту. Тому, як нам здається, теза про людей/діячів «другого плану», до якої так часто звертається дослідниця, виглядає не такою простою й очевидною. Навряд чи цей поділ на ранги справедливий щодо персоналій (якщо не всіх, то принаймні більшості), чиї біографії увійшли до книги. Це, на нашу думку, і були люди переднього краю. Інша річ, що на порядку денному постало завдання зібрати достатньо матеріалів, щоб скласти максимально повні

біографічні нариси про учасників руху, котрі дійсно не стали об'єктом вивчення істориків – «другий і третій ряди». Якщо брати осіб, котрі народилися або працювали на Чернігівщині, то це можуть бути – Василь Андрієвський, брати Григорій і Никодим Вовки-Карачевські, їхній племінник Василь Вовк-Карачевський-молодший, Андрій Кучинський, Іоїль Руденко, Андрій Шелухин. До наукового вжитку досі не запроваджено навіть найважливіші біографічні дані цих діячів. Само собою, подібну роботу можна виконати тільки на регіональному рівні, а потім спробувати звести зібрану, відфільтровану й проаналізовану на місцях інформацію у спеціалізований енциклопедичний довідник на кшталт того, що створили у Росії у середині 90-х рр. XX ст. Власне, подібне видання було б дуже на часі, навіть, коли б йшлося не про партійну приналежність, а, ширше, про участь у національно-визвольному русі. Аналіз даного феномену у регіональному форматі показує, що у практичній діяльності якісь суттєві відмінності між різними течіями його майже не прослідковуються. Доречно наголосити, що й С. Іваницька вказала на доцільність цілеспрямованої координації «напрямків дисертаційних уподобань у міждисциплінарному аспекті», сприяння підготовці «детальних історіографічних нарисів та спеціалізованих бібліографічних покажчиків» [с. 57].

Авторка постійно підкреслює, що поміркованість і відкритість до співпраці з насамперед російським партійно-ліберальним рухом створювали сприятливі умови для спільних проєктів, виступів, дій. І якщо ці плани не завжди доходили до реалізації, то це, як правило, не вина української сторони. У цікавій розвідці про О. Саліковського привертають увагу дані про праці героя нарису доби революції на вічно актуальну тему – забезпечення національно-державних прав українського народу: «О национальных правах» і «Что такое автономия и федерация». Автор «відзначав негативне ставлення Тимчасового уряду та російського суспільства до національних домагань українців» [с. 270]. Подібних прикладів можна навести чимало, навіть не виходячи за межі рецензованої книги. Однак контроверсійний характер взаємин між українськими та російськими лібералами і демократами в історичній ретроспективі, аж ніяк не означає відсутність шансів на пошуки консенсусу і, тим паче, розрив контактів між науковцями в часі теперішнього. Варто відзначити прагнення Авторки до співпраці з російськими істориками. Ці контакти вже усталились і дали плідні результати у вигляді її участі у багатьох наукових проєктах, реалізованих у 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст. Інформативний блок про проєкт «Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века», творчі об'єднання російських істориків [с. 58 – 62] має важливе наукове значення, бо уможливорює знайомство з доробком вчених, не заангажованих у політичних ігрищах, котрі, як правило, розгортаються довкола тієї чи іншої круглої дати і дуже мало спільного мають з науковим пошуком.

У рецензованому виданні найбільше питань, звичайно, викликає форма викладу матеріалу. Змісту роботи, як нам здається, найкраще б відповідала монографія з численними додатками – напрацюваннями попередніх років. Звичайно, дослідниця має право на певний експеримент, тим більше, що у книзі йдеться про різні громадські об'єднання, партії, різних осіб. Проте всі різнотипні інформаційні блоки, нариси об'єднуються в єдине ціле приналежністю до еліти, чільні представники якої мусили створити саму націю і добитися її політичної незалежності, і цей чинник – громадське служіння справі національного визволення – є вирішальним. Добре скомпонована вступна частина передбачає і належним чином розроблені висновки, а вони у роботі практично відсутні. Окрім того, бажано було б подбати про географічний покажчик. Утім, ці зауваження носять характер побажань на майбутнє.

Загалом книга справляє враження серйозного дослідження і ретельністю підібраних документальних матеріалів, і достовірністю та ґрунтовністю укладених історико-біографічних нарисів, і якісним науковим апаратом, і поліграфічним оформленням. Очевидно, вона знайде свого читача і посприє, як і сподівалася Авторка, розгортанню пошукової роботи в даному науковому напрямку і поглибленню зв'язків між дослідниками.

Т. П. Демченко

**[РЕЦ.]: КОЧЕРГІН І.О. ЗЕМСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ
КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ (ПЕРСОНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР):
МОНОГРАФІЯ. – ДНІПРОПЕТРОВСЬК: ГЕРДА, 2011. – 216 С. –
(СЕРІЯ «DNIPROVIANA»)**

Сучасна історіографічна ситуація в Україні характеризується, зокрема, наявністю низки, здавалось би, протилежних, але в той же час взаємодоповнюючих тенденцій. З одного боку, спостерігаються намагання створення метанаративів, спроби широких узагальнень, концептуалізації історичного розвитку українських земель...

З іншого боку – маємо зростання інтересу до мікроісторії, до окремої людини. Причому – у працях як краєзнавців-аматорів, так і професійних істориків, які звертаються, зокрема, до краєзнавства та історичної регіоналістики. І справа не лише в тому, що вивчення історії на мікрорівні формує те підґрунтя, без якого